

Procopius: Bir Tarihçi, Üç Farklı Anlatı

Hüseyin Salikoğlu*

orcid/0000-0001-7054-9259

Öz: Geç antik çağ, Roma İmparatorluğu için birçok köklü değişimin yaşandığı bir dönemdir. Kuşkusuz bu dönemin en önemli imparatorlarından biri de Iustinianus'tur. Iustinianus'un iktidarı hakkında bilgi edinebilmemizi büyük ölçüde dönemin tarihçisi Procopius'a borçlu bulunmaktayız. Bu dönemde bazı yeni tarih yazım türleri ortaya çıkmış olsa da Procopius, klasik üsluba sadık kalarak anlatısını kaleme almıştır. Ancak *Savaşlar*, *Yapılar* ve *Gizli Tarih* adında üç farklı eseri okuyucularına sunmuştur. Her eserinde dönemin imparatoru Iustinianus'u farklı bir şekilde okuyucularına taktim etmektedir. Iustinianus, *Savaşlar* adlı eserinde bir kahramanken, *Gizli Tarih* adlı eserinde bir Tiran ya da şeytan olarak tasvir edilmektedir. Esasen bu farklılık Procopius'un farklı yazım türlerinde eserler verme gayretinden kaynaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Procopius, Geç Antikçağ, Iustinianus, Geç Roma Tarih Yazımı

Procopius: One Historian, Three Dissimilar Narrative

Abstract: The Late Antiquity is regarded as a period through which many substantial changes were experienced. Undoubtedly, Justinian was one of the most significant emperors. We substantially owe our knowledge to Procopius for Justinianic period. Even though some new genres appeared in this period, Procopius wrote his narrative, adhering to the classical style. However, he wrote three different works named the Wars, the Buildings and the Secret History. He presented Justinian, the emperor of the period, so differently to his readers. Justinian is depicted as a hero in the Wars while he is a tyrant or evil in the Secret History. Essentially this difference stems from Procopius' struggle to write in various genres.

Keywords: Procopius, Late Antiquity, Justinian, Late Roman Historiography

* Doktorant, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Tarih Bölümü, hsalikoglu@gmail.com

Extended Summary

Procopius of Caesarea is a prominent late antique historian. His three works were so popular not only in his time but also much later times as Photius and Suda mentioned from them. As a classical historian, Procopius tended to express himself in the artistic language of the classical age. Firstly, he was an official in the administration of the empire and he witnessed what happened at that time. He focused on this certain period that he had experienced in person. Procopius chose to write in the Attic dialect of the Greek just like Thucydides. Following the classicizing style of Thucydides and other ancient historians, he produced his works; the *History of Wars*, the *Buildings* and the *Secret History* and thus became the principal historian of the 6th century particularly for the reign of Emperor Justinian.

He was a native of Caesarea in Palestina Prima. Born in circa 500, he received an upper-class education in the famous school of Gaza. Later he must have attended law school at Berytus. Procopius then came to Constantinople and became a lawyer. In 527, he was appointed as a legal advisor to Belisarius, the legendary commander of late antiquity. He accompanied Belisarius during his campaign over the Persians in the eastern front. When Belisarius was recalled to Constantinople in 532, Procopius also followed him back to the capital city. It was then the famous Nika riots occurred in Constantinople. He witnessed the catastrophic outcomes of the riots. In 533, he had to accompany Belisarius on his campaign over the Vandals and the Ostrogoths in the west. *Suda*, a Byzantine encyclopaedia, describes Procopius as an illustrius. This means Procopius must have had a seat in Constantinople's senate. It is obvious that he was not an ordinary member of the Roman army. What's not certain about him though is the year when he died. He is thought to have died either in 554 or in 565.

Today, historians' primary source of information for the reign of Justinian and the 6th century is Procopius' three works. Of them, the *History of Wars* is of utmost significance. Although it was a time when remarkable new types of historiographic texts flourished such as church histories, Procopius wrote the *Wars*, remaining faithful to the classical tradition. Called as *De Bellis* in Latin, the *Wars* was completed in 7 books by 545. One more was added in 553, making it a narrative of 8 books. The *Wars* mainly deals with the campaigns of Emperor Justinian both in the west and in the east. Justinian is depicted as a noble king and a saviour in this work of Procopius.

Procopius however reflected the emperor so differently in his other works, particularly in the *Secret History*. Discovered in the Vatican Library, this work was published by Niccolò Alamanni in 1623. It was firstly thought that it can't have been written by Procopius. However meticulous research made on it proved that the *Secret History* belonged to Procopius. Then, a new question was put forward; why Procopius portrait did the emperor as totally opposed to the *Wars* since the *Secret History* depicts Justinian as a tyrant and evil character. Similarly, the Queen

Theodora was a garish portrait of vulgarity in the *Secret History*. The reason for such a different portrait of the emperor could be explained with the classical historiographic style. Procopius tried to depict Justinian just as Theopompus did on Philip II. The *Secret History* is therefore, nothing but a sort of satyr from the classical tradition.

The *Buildings*, Procopius' last work, basically deals with construction works of Emperor Justinian. In the *Buildings*, Justinian is praised as a restorer of the empire and as an idealized Christian emperor by Procopius. It was a panegyric work on Justinian's massive architectural projects throughout the empire. We have many other panegyric works from this period such as *Cyclus* of Agathias, *Ecphrasis* of Paulus and *Laudem* of Corippus. Procopius wrote one of those panegyric work. Therefore, he had to depict the emperor as an idealised Christian emperor and as the restorer of the cities.

Although there are many suggestions about why Procopius wrote his works so differently. There are two main approaches represented by Averil Cameron and Anthony Kaldellis. But they focus basically on whether Procopius was Christian or not. However, Procopius' work must be evaluated based on the genres of ancient historiography. If done so, it would be much easier to understand why Procopius wrote three dissimilar works. To conclude, in the light of this approach the *Wars* is a historiographic work while the *Secret History* is a satyr and the *Buildings* is a panegyric work.

Concluding Remarks

Procopius was a classical historian. He tended to write his works following the classical tradition. The reason why he depicted emperor Justinian so differently in his three works could be explained with his passion to create various genres of classical tradition. The *Wars*, his principal work, must be evaluated as a fruit of classical historiography while the *Secret History* as a satyr and the *Buildings* as a panegyric. Procopius must have produced various genres of classical tradition. It is obvious that he achieved his goal. Procopius and his work must thus be evaluated from this standpoint.

Giriş

Procopius'un yaşamı, eserleri ve onu nasıl okunması gerektiği konularına geçilmeden önce onun üç farklı eserinin giriş paragrafları aşağıda verilmiştir. Böylelikle onun üç eserinin birbirinden ne kadar farklı olduğu, bu özelliğiyle Procopius'un dönemindeki diğer tüm tarih yazarlarından ayrıldığı ve onun yol

gösterici olduğu kadar aldatıcı da olabileceği konularında fikir verilmek istenmektedir.

Savaşlar

Caesarealı Procopius, Doğu'nun ve Batı'nın barbarlarına karşı savaş açmış Romalıların İmparatoru Iustinianus'un savaşlarını ve ilgili olayları anlattı ki zaman bu çok önemli işleri geride bırakmasın, kayıtsızlık nedeniyle unutkanlığa gömmesin ve böylelikle tamamen solup gitmesinler. Yazar, Zamanın günümüz insanlarına ve gelecek kuşaklara benzer bir bela yaşatması haline bu olayların hatırlanmasının onlar için çok iyi ve çok faydalı olacağına inandı (Procop. Pers. 1).

Gizli Tarih

Şimdiye kadar birbiri ardından gelen savaşlarda Roma halkının deneyimlerini yazarken bütün olayları zamana uydurmak zorunda kalmıştım. Artık bu yöntemi bırakıyorum. Bu kitapta, Roma İmparatorluğunda nerede ne olmuşsa her şeyi apaçık ortaya koyacağım. Neden oldukça basit, olan bitenden sorumlu kişiler yaşadığı sürece, her şeyi gerektiği biçimde anlatmak söz konusu olamazdı. Çünkü casus sürülerinin gözünden kaçmak ya da ellerine düşerseniz ölümlerin en korkuncundan kurtulmak mümkün değildi. Gerçekten en yakın akrabalarımın yanında bile kendimi güven içinde hissetmiyordum. Sonra daha önceki kitaplarımda değinmeye çalıştığım olayların çoğunda işin iç yüzünü açıklamayı göze alamadım. Dolayısıyla eserimin bu bölümünde sessizce geçirilmiş olaylarla daha önce anlatılmış olayların nedenlerini açıklamayı bir görev sayıyorum (Procop. Arc. 1).

Yapılar

Ben, bu tarih incelemelerini ne beceri gösterisinde bulunmak ne söz sanatıma olan güvenim ne de birçok ülke hakkındaki bilgimle övünmek için yazmaya giriştim; böyle bir özgürlüğü göğüsleyecek durumda değilim ama tarih bilgisinin, ne kadar iyi ve yararlı olduğunu sık sık düşünmüşümdür. Tarih, ataların anısını gelecek kuşaklara iletir; olayları unutturmaya çalışan zamana karşı dirençle karşı koyar; erdemi her zaman okuyucusunun övgüsüne sunar, kötülüklerin sürekli olarak üzerine gider böylece onların gücünü engeller. Bu yüzden geçmişteki eylemler, bizim tarafımızdan sadece, bu eylemleri yapanlarla birlikte anılmalıdır. Kanımca zayıf ve peltek bir dil bile bu görevin üstesinden gelebilir. Kaldı ki tarih şunu göstermektedir ki velinimetlerinden yarar gören kimseler, onlara karşı kendilerini öyle bir gönül borçlusu hisseder ki daha üstün bir lütuf ile borçlarını ödeme gayretine düşerler. Rastlantısıyla hükümdarların küçük bir iyiliğinden yararlanmış olanlar, gelecek kuşakların anısında, bu hükümdarların erdemine ölümsüzlük armağan ederler. Bu nedenle,

atalarının onuruna erişme tutkusu birçok kimseyi, onura karşı duyulan bir sevgiye yöneltir ve onursuzluk kaygısı onları, kuşkusuz değersiz bir yaşam tarzı sürdürmekten alıkoyar. Bunları niçin şimdi dile getirdiğimi daha sonra açıklayacağım (Procop. *Aed.* 1.1-5).

Yukarıdaki örneklerden de kolayca anlaşılacağı üzere Procopius üç eserinin giriş bölümlerinde bu araştırmanın konusu hakkında ipuçları vermektedir. Her eserin farklı okuyucu kitlesi için ya da farklı motivasyonlarla yazıldığını ima etmektedir. Ancak aynı imparator ve dönemi hakkında neden farklı anlatılar sunmaktadır? Bunun nedenlerini anlayabilmek için yaşamı ve eserlerine daha yakından incelemek gerekmektedir.

Yaşamı

Roma İmparatorluğu'nun köklü değişimler geçirdiği Iustinianus dönemini anlatan tarihçilerin başında Procopius gelir. Bir yandan pagan kültürün etkisini kaybetmeye başladığı ve Hristiyan kültürün kurumsallaştığı, diğer yandan sonradan Bizans olarak tanımlanacak Doğu Roma Uygarlığının kültürel temellerinin atıldığı bir dönemde yazmıştır. Aslında bu döneminin nasıl değerlendirilmesi gerektiği oldukça zor bir konudur. Batı topraklarının yeniden imparatorluğa katılarak Akdeniz'in efendisi Roma İmparatorluğunu ihya etme fikrine en çok yaklaşıldığı ancak bu beklentinin bir daha gerçekleşmemesine neden olacak siyasi ve askeri çöküş tohumlarının da atıldığı, mali konularda sınırların zorlandığı ve muazzam yapı faaliyetlerine girişildiği bir dönemdir. Çelişkilerle ve değişimlerle dolu bu dönemi anlamamıza en büyük katkıyı Procopius'un yaptığı söylenebilir. Son derece dinamik bu sürecin doğrudan tanığı olan Procopius'un anlatıları tarih yazımı için oldukça önemlidir.

Procopius, Roma İmparatorluğunun Palestina Eyaletinin Caesarea adlı kentinde varlıklı bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. Caesarea, o dönemde Roma İmparatorluğunda eğitim konusunda ün yapmış bir kentti ve oldukça zengin bir kütüphaneye sahipti. Roma Devleti'nin kurumlarında çalışan kişiler genellikle hukuk, hitabet ya da klasik edebiyat öğrenmiş kişilerden seçilmekteydi. Procopius da benzer bir eğitim almıştı (Greatrex, 2022; 62). Onunla ilgili edinebildiğimiz ilk bilgi, kendisinin 527 yılında Belisarius (dux Mesopotamiae) adlı komutana consiliarius (danışman) olarak atanmasıdır (*PLRE* III. Procopius 2)¹. Görevi nedeniyle Komutan Belisarius'la birlikte İran, Afrika ve İtalya'daki seferlere katılmıştır. Bu seferler esnasında savaşları yakından izleme fırsatını yakalamıştır. İlk olarak 527'den 531'e kadar Komutan Belisarius'a Doğu Cephesinde eşlik etti. Belisarius Constantinopolis'e geri çağırıldığında o da başkente geri göndü. Tam bu sırada yani 532'de Constantinopolis'te patlak veren Nika Ayaklanmasına da tanıklık etti. Sonradan Belisarius'un *Questor*'luğuna (kıdemli danışmanlığına) terfi eden Procopius, 533-4'te Vandallara karşı yürütülen Kuzey Afrika seferine katıldı

¹ *PLRE: The Prosopography of the Later Roman Empire.*

(*PLRE* III. Procopius 2). 535 ve 540 yılları arasında İtalya'da Gothlarla yapılan savaşlarda bulundu. Procopius, 542 yılında tekrar başkente döndü. 541-42 yıllarında meydana gelen veba esnasında da Constantinopolis'teydi. Başkent ile birlikte bütün imparatorluğu kasıp kavuran büyük veba salgınına yazdığı kitaplarda ayrıntılı olarak yer verdi. 542'den sonra Constantinopolis'te kaldı (*PLRE* III. Procopius 2). Bu dönemde *Yapılar*, *Gizli Tarih* ve *Savaşlar* adlı eserlerini tamamladı.

Suda (ya da *Souda*) adlı Bizans ansiklopedisi, Procopius için *illustris* (ἰλλούστριος) unvanını kullanmaktadır (*Suda*, Π. 2479). Iustinianus dönemine geldiğinde *illustris* sınıfı, senatonun faal üyeliğinin yanında *senator* unvanına da sahip olmuştu. Eğer *Suda*'nın sunduğu bu bilgi doğruysa Procopius ayrıcalıklı bir konuma ulaşmış olmalıydı. Belki de bu ayrıcalıklı konumuna *Yapılar* adlı eseri yazdığı için ulaşmıştı ya da bu konumda olduğu için bu eseri yazması talep edilmişti. *Suda*'ya ek olarak, Mısır'ın Araplar tarafından istilasından hemen sonra bir kronik yazan Nikiû Piskoposu Ioannes, Procopius'un *Patricius* (asil) sınıfına mensup olduğundan bahsetmektedir ve *Praefectus* olduğu bilgisini vermektedir (Joh. Nik. 92.20). Bu bilgiyi temel alan bazı tarihçiler Procopius'un 562 yılında Constantinopolis *Praefectus*'u olduğunu ileri sürseler de bu görüş artık geçerliliğini yitirmiştir. Bunun nedeni kendisiyle aynı ismi taşıyan başkent *Praefectus*'u ile karıştırılmasıdır. Procopius ile ilgili bir başka görüş ayrılığı da Hristiyan mı yoksa Platoncu bir pagan mı olduğu konusundadır (Woods, 2012; 368). İnancı konusunda birçok tartışma olsa da Procopius'un İmparator Iustinianus ile aynı yılda (565) ya da hemen sonra öldüğüne kesin gözüyle bakılmaktadır.

Eserleri

Procopius yazdığı üç eseri ile yaşadığı döneme ışık tutan bir tarihçiydi. Bunlar; *Savaşlar* (*Historiae*, 550), *Gizli Tarih/Anekdotia* (*Historia Arcana*, 550) ve *Yapılar* (*De Aedificiis*, 554 ya da 558) adlı eserlerdi. Bu eserler arasında Procopius'a tarihçi kimliği kazandıran *Savaşlar* adlı eserdir (Evans, 1968; 129). Bu eseri yazmamış olsaydı ya da eser günümüze ulaşmamış olsaydı bugün alelade bir tarihçi olarak bilinecekti (Rance, 2022; 70). *Savaşlar* adlı eserini yazarken kendisine örnek olarak Thucydides'in *Peloponnesos Savaşları Tarihi* adlı eserini seçmişti. Her iki eserde de bir kronoloji takip edilmektense anlatının konulara göre ayrılması benimsenmişti. Bu açıdan her ikisi de tematik eserler olarak kabul edilmektedirler.

Öte yandan klasik üslupta yazdığı *Savaşlar* adlı eserinde sıklıkla bahsi geçen İmparator Iustinianus, *Gizli Tarih* ve *Yapılar* adlı eserlerinde çok daha farklı betimlenmektedir (Kaldellis, 2004; 45). *Yapılar* adlı eserde Iustinianus'u, devleti restore eden, kentlerin kurucusu, gerçek inancın destekçisi, kanun yapıcı, içerde huzuru ve dışarda barışı getiren kişi olarak sunmuştur (Cameron, 1996; 86). Yine *Yapılar* adlı eserde tanrının yeryüzündeki temsilcisi gibi sunarken onun tanrı ile doğrudan ilişkide olduğunu ve bir mühendis olmamasına karşın Hagia Sophia'nın

(Ayasofya) yapımı sırasında karşılaşılan teknik sorunları tanrının ona yol göstermesi sayesinde kolaylıkla aştığını anlatmaktadır (Procop. *Aed.* 1.6). Oysa *Gizli Tarih* adlı eserinde onu gerçek bir kraldan ziyade bir Tiran, şeytanın prensi ve tebaasının başına gelen her türlü belanın müsebbibi olarak sunmuştur (Procop. *Arc.* 2.8.22).

Procopius'un eserlerinin yaşadığı çağda ve sonraki dönemlerde çok rağbet gördüğü bilinmektedir. Buna kanıt olarak hem Photius hem de Suda tarafından bahsedilmesi gösterilebilir (Phot. *Bibl.* 63; *Suda*, II.2479). 15. Yüzyılda Bruni ve Biondo gibi İtalyan hümanistler bu meşhur eserleri Constantinopolis'ten İtalya'ya getirtmişti. İtalya'nın 6. Yüzyıl tarihi hakkında bilgiler veren *Savaşlar* adlı eserin 5, 6, 7 ve 8. Kitaplarının çevirilerini kullanmaya başladılar. Pers ve Vandal Savaşlarını anlattığı 1, 2, 3 ve 4. Kitaplar ile *Yapılar* adlı kitap, İtalya'yı kapsamadığı için ilgilerini çekmemiş olmalıydı. Ancak 1531 yılında *Yapılar* Beato Renano tarafından yayımlandı (Cataudella, 2003;393). 16. Yüzyıla gelindiğinde akademik çalışmaların merkezi Procopius'un Goth ve Vandal Tarihi için çok değerli bir kaynak haline geldiği Kutsal Roma İmparatorluğu'nun Alman eyaletlerine kaydı. Cuspinian, Beatus ve Peutingen gibi Alman hümanistler Procopius'u keşfetti (Croke, 2019; 1). 1590'dan 1650'ye kadar Paris ve Leiden'daki akademik çevrelerde Procopius'un eserlerini benimsediler. *Savaşlar* adlı eserin ilk edisyonu 1607'de Ausburg'da yayınlandı. Bunu *Gizli Tarih* adlı eserin 1623'de Lyon'da ve zaten 1531'de yayımlanmış olan *Yapılar* adlı eserin ilk edisyonunun yayımlanması izledi. *Gizli Tarih* adlı eserin ise kayıp olduğuna inanılıyordu. Ancak bir kopyasının Vatikan arşivinde tutulduğu ortaya çıktı. *Gizli Tarih*'in Avrupa'da ilk baskısı 1623 yılında onu Vatikan arşivinde bulan Niccolò Alamanni tarafından Lyon'da yapıldı (Procop. *Arc.* ix). Ancak Alemanni geleneğe aykırı ve bazı bölümlerini müstehcen bulduğu için kitabın bir bölümünü baskıdan çıkarttı. *Gizli Tarih* daha sonra çeşitli Avrupa dillerine çevrildi. Procopius'un tüm eserlerinin eksiksiz ilk edisyonu 1662/63'de Maltretus tarafından Paris'te yayımlandı (Kalli, 2004; 5). Tüm bu gelişmeler Procopius'un tanınırlığını oldukça arttırdı. 18. Yüzyıla gelindiğinde Procopius çoktan Edward Gibbon gibi tarihçilerin temel kaynakları arasına girmişti.

Savaşlar

İyi bir klasik eğitim alan yazar, kendisine örnek olarak Herodotus, Thucydides gibi kişilerin temsil ettiği klasik geleneği seçmişti. Bu geleneğin kendine has bazı özellikleri bulunmaktaydı. Bunlar, tartışmalı konulardan kaçınmak, dil olarak Eski Yunancanın Attika lehçesini kullanmak, savaş ve siyasete odaklanmak ve yer yer etnografik, etimolojik ayrıntılar vermek gibi özelliklerdi. Procopius da yaşadığı dönemin kültürünü eserlerinde yansıtmaya çalışmıştı (Croke, 2012; 424). Bunu yaparken tartışmalı konuları bilinçli olarak yazıya dahil etmemeye, etnografik, etimolojik ve anekdotal ayırım yapmaya, okuyucuya doğrudan hitap etmek için uzun nutuklara yer vermeye odaklandı. Böylelikle temel eseri olan *Savaşlar*'ı, Thucydides'in temel eseri olan *Peleponnesos Savaşı Tarihi*

üzerine inşa etmişti. Her ikisi de kronolojik olarak değil, konusal (tematik) olarak düzenlenmişti. Olaylar ve detaylar, okuyucuyu ilişkisiz boğucu ayrıntılardan uzak tutmak için konularla ilişkili oldukları gibi sunulmuştu (Kaldellis, 2004; 19, 23-24, 26). Procopius, tarz ve metot konularında, klasik dönem tarihçileri Herodotus ve Thucydides'den çok fazla etkilenmişti. Sözelimi; bu eserde de başrolde Iustinianus'un yeniden fetih girişiminde görev alan generalleri vardı. Procopius'un yazılarının bir kısmı Sasani İmparatorluğu ve onun batı ile ilişkisine adanmıştı, tıpkı Thucydides'in eserinin bir kısmında Perslerden bahsetmesi gibi. Bu anlatılarını Attika lehçesinde mahirce yapmaktaydı. Bu yeteneğinden dolayı ardılı olan Agathias, Procopius'dan iyi bir hatip/rhetor olarak bahsetmektedir (Agath. P.22).

Dönemin olaylarını epik tasvirlerle anlatan *Savaşlar*, antik dönem tarihçilerinden Thucydides'i bilinçli olarak taklit eden klasik bir üsluba sahipti (Kaldellis, 2004; 33). *Savaşlar* adlı eser, Thucydides'in de sıklıkla kullandığı savaş öncesi nutuk örnekleri ile doluydu. Procopius, Constantinopolis veba salgınını da Thucydides'in Atina veba salgını anlatısının tesiri altında yazmıştı. Yer yer Aristophanes'in oyunlarından yaptığı alıntılar nedeniyle klasik yazar ve düşünürlerin etkisi altında kaldığı sonucuna kolaylıkla varılır.

Savaşlar adlı eser, Iustinianus'un imparatorluğun Batı'sını barbarlardan geri alabilmek ve Doğu'daki Ezeli Düşman Perslileri püskürtmek için yaptığı savaşları anlatırken, Roma sınırları içerisinde ortaya çıkan ayaklanmalar, salgınlar gibi konular hakkında çok değerli bilgiler de verir. Sekiz bölüme ayırdığı kitabı, Procopius tarafından *Savaşlar Hakkındaki Kitap* (Yunanca: Ὑπὲρ τῶν πολέμων λόγος; Latince: De Bellis) olarak adlandırılmıştır. Kitaplar ve konuları şu şekilde düzenlenmiştir;

I. ve II. Kitaplar (Pers Savaşları)

İlk iki kitap Roma ve Sasaniler arasında geçen savaşları anlatır. Bunun yanında Nika Ayaklanması ve Veba bu bölümde okuyucuya sunulmaktadır.

III. ve IV. Kitaplar (Vandal Savaşları)

Üçüncü ve Dördüncü kitaplar Belisarius'un Kuzey Afrika ve Sicilya Adası'nda Vandallara karşı düzenlediği seferleri anlatmaktadır.

V. ve VII. Kitaplar (Got Savaşları)

Son dört kitap İtalya'da Gotlara karşı yapılan askeri faaliyetlere odaklanmaktadır.

VIII. (Ek Kitap)

Sekizinci ve son kitap önceki yedi kitaba sonradan eklenmiştir. Bu kitapta hem Doğu hem de Batı cephesindeki savaşlar hakkında ek bilgiler verilmektedir.

Savaşlar adlı eserinin ilk yedi kitabı 550 yılından önce yazıldığı varsayılmaktadır. Procopius, birkaç yıl sonra muhtemelen 553'de İtalya, Afrika ve Doğu'daki gelişmelerle ilgili sekizinci kitabı yazdı. *Savaşlar* adlı eserinin ilk iki kitabı ve sekizinci kitabın ilk yarısı 408'den 552'ye kadar ki Roma-Pers savaşlarıyla

ilişkilidir. Procopius 502-06 yılları arasında Anastasius'un savaşlarından başlayarak açık bir şekilde altıncı yüzyıl hadiselerine yoğunlaşmıştır. Buna ek olarak *Yapılar* adlı eserinin ikinci ve üçüncü kitaplarında konu dışına çıkarak Roma-Pers cephesini anlatmıştır. I. ve IV. Kitaplarda Iustinianus'un iktidarını temel alıp bir sıralama yaparken diğer kitaplarda bu sıralamaya uymamıştır.

Yapılar

Procopius ayrıca İmparator Iustinianus'un emriyle onun zamanında yaptırılan kilise, köprü ve başka yapıları içine alan altı ciltlik bir kitap yazdı. Bu kitap ise Yunanca *Περὶ Κτισμάτων*, Latince *De Aedificiis* yani *Yapılar* adını taşımaktadır. Yazar bu kitabında o dönemdeki mimari faaliyetleri ortaya koyan çok değerli bilgiler vermektedir. Procopius, *Yapılar* eserinde odak noktasını Belisarius'dan Iustinianus'a çevirmektedir. Bu eser, bir methiye olarak okunabilir ancak Procopius'un bu eseri bir ödül almak maksadı ile mi yazdığı yoksa aynı dönemde vatana ihanetten suçlu bulunan Belisarius ile ilişkisinden temize çıkmak maksadı ile mi yazdığı tartışma konusudur. Yine de Procopius, *Yapılar* kitabında Iustinianus ve Roma İmparatorluğunun neleri başarmaya muktedir olduğunu göstermek istemişti. Övgünün seçildiği konu ise çok ilginçtir zira Procopius Iustinianus'un kişiliği, onun yönetiminin yüceliği ve çıkardığı kanunlar gibi birçok şey hakkında övgü yazabilecekken, o Iustinianus dönemini övmek için daha az önemli olan yapılar konusunu tercih etmiştir. Buradan hareketle Procopius'un bu tür bir methiyeyi yazmak için motive edildiği fikri öne çıkmaktadır.

Peter Brown, *Geç Antikçağ* adlı eserinde "Iustinianus'un propaganda kaynaklarını zekice kullanışı yüzeysel olarak ele alınmıştır" demektedir (Brown, 2016; 178). Elbette ki Iustinianus, Roma İmparatorluğu sınırları içinde kendi propagandasını yapmak için birçok yapı inşa ettirmişti. Bununla da kalmayıp bu yapıların kendisi tarafından yaptırıldığını anlatan bir methiyeyi de Procopius'a yazdırmıştı.

Aynı dönemden, *panegyric* (övgü/methiye) denen bu edebi türün başka örneklerine de sahibiz. Bunlar arasında; Mabeyinci Paulus'un *Ekphrasis*'i (Hagia Sophia'nın Betimi), Corippus'un *In Laudem Augusti Iustini Minoris*'iyle, Procopius'un *Savaşlar* adlı eserini 558'e kadar devam ettiren Agathias'ın *Cyclos*'u sayılabilir (Whitby, 2022; 137).

Yapılar, eskiçağ hükümdarlarının inşa faaliyetlerini anlatan eserler arasında günümüze ulaşmış en detaylı ve kapsamlı olanıdır (Downey, 1952; 262). Aynı zamanda bir katalog olarak da tanımlanabilecek *Yapılar*, Iustinianus'un inşa faaliyetlerini tasnif etmektedir. Procopius'un tasnifinde inşa edilen kiliselere önemli bir bölüm ayrılmıştır. Iustinianus ve Theodora gibi dindar kişilerin banilik faaliyetleri anlatılırken kiliselere daha çok yer ayrılması oldukça anlaşılabilir bir durumdur. Kilise banilik faaliyetlerini, hayır kurumları, düşkünlerevi, saraylar, su ile ilişkili yapılar, pazar yerleri, bahçeler ve limanlar gibi kamu yapıları takip etmektedir. Bu tasnif içerisinde kentin ihtiyacı olan yapıların dengeli bir biçimde

sunulması dikkat çekmektedir. Dikkatlerden kaçmaması gereken bir başka unsur da arkeolojik veya diğer yazılı kaynakların ışığında o dönemde yapıldığını bildiğimiz kimi yapıların Procopius tarafından anlatılmadığıdır. İnşa olunan yapılar gözünden kaçmış olabileceği gibi kullandığı kaynaklar da listelenmemiş olabilir. Ya da bahsi geçen yapılar Procopius eserini tamamladıktan sonra yaptırılmış olabilir. Bir diğer olasılık ise Procopius *Yapılar* adlı eserini ya gözden geçirememiş ya da tamamlayamamış olmalıydı (Treadgold, 2007; 191). Her ne kadar Procopius kitabında Iustinianus'un tüm eserlerinden bahsedeceği sözünü verse de bunu yapmamış ya da yapamamıştır (Downey, 1947; 172). Söz gelimi; Malalas, Iustinianus'un İskenderiye'de kemerli bir su yolu inşa ettiğinden bahsederken Procopius bu eserden bahsetmez (Malal. *Chron.* 18.33).

Iustinianus'un banisi olduğu eserlerin tasnifi yapılırken önem dereceleri de vurgulanmıştır. Altı kitaptan oluşan bu eserde İmparatorluğun çeşitli bölgelerindeki inşa faaliyetlerini anlatırken de bir önem tercihinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Yeni kazanılan topraklardan İtalya'nın bu kitaba dahil edilmemesi ise bir başka ilginç yanıdır. Zira eski başkent Roma, Ravenna ve Milano gibi kentlerde de Iustinianus'un inşa faaliyetlerinde bulunduğu bilinmektedir. Söz gelimi; Ravenna'daki San Vitale Kilisesi dönemin en çarpıcı mimari eserlerinden biridir ve içerisinde Iustinianus ve Theodora'nın da betimlendiği eşsiz fresklerle bezenmiştir (Evans, 2005; 52). Bu fresklerden Iustinianus'un kendi propagandasını yaptığı açıkça anlaşılrsa da bu ve bunun gibi mimari eserlerin neden *Yapılar* adlı kitapta anlatılmadığı çözülmeyi bekleyen başka bir sorundur. Bu sorun *Yapılar* adlı eserin bitirilememiş bir eser olduğu fikrini de beraberinde getirmektedir.

Yapılar adlı eserin tarihlendirmesi konusunda çeşitli görüşler bulunmakla birlikte genel kanı 554 yılında yazıldığıdır (Greatrex, 2013; 14). Procopius'un bu eseri yazarken bir ikbal beklentisinde olduğu ya da altında çalıştığı Belisarius'un vatan hainliği ile suçlanmasından sonra ismini temize çıkarmak amacıyla yazdığı ve hatta aldığı bir ödül karşılığında yazdığı iddia edilse de hangi saik ile yazdığı kesin olarak bilinmemektedir (Rapp, 2005; 386). Yine de Procopius *Yapılar* adlı eserinin ilk bölümünde şu ifadeleri kullandığı unutulmamalıdır;

Kaldı ki tarih şunu göstermektedir ki velinimetlerinden yarar gören kimseler, onlara karşı kendilerini öyle bir gönül borçlusu hisseder ki daha üstün bir lütuf ile borçlarını ödeme gayretine düşerler (Procop. *Aed.* 1.1).

Yapılar adlı eserin ne zaman ve hangi güdü ile yazıldığı bir tarafa bırakıldığında bu çalışmanın dönemin mimari faaliyetleri ve topografyası için muazzam bir kaynak olduğu gerçeği ile baş başa kalırız. Özellikle bu kitabının birinci bölümü başkent Constantinopolis'in tarihî topografyası için önemli bir kaynaktır.

Bununla birlikte tam anlamıyla güvenilir bir eser olduğu da düşünülmemelidir. Bu eserde tartışmalı bilgiler de yer alır. Söz gelimi; Blachernai'deki Meryem (Theotokos) Kilisesi'nin Iustinianus'a atfedilmesi kafa

karıştırıcıdır çünkü yapımına Pulcheria tarafından başlanan kilise I. Leo tarafından bitirilmiş olmalıydı (Procop. *Aed.* 1.9). Iustinianus tarafından restore edilen kilisenin ona ithafı, Iustinianus tarafından yapılmamış başka yapıların da kendisine ithaf edilmiş olma olasılığını ortaya çıkarmaktadır. Procopius, Iustinianus'a mümkün oldukça çok yapı atfetme eğilimindedir (Mitchell, 2016; 42). Bu neden ile dönemin temel kaynaklarının başında gelen Yapılar adlı eser dönemin diğer kaynakları ile kıyaslanarak incelenmelidir.

Procopius, bu eserinde mimari ve teknik terimler kullanırken oldukça cimri davranarak daha anlaşılabilir bir dil tercih etmiştir. Kilise sözcüğünün Yunanca karşılığı Ekklesia yanında Pagan tapınaklarını tanımlamakta kullanılan Hedos, Hieron, Neos ve Temenos gibi sözcükleri de kullanmaktan çekinmemiştir (Procop. *Aed.* 1.12). Bu terimlerin bazılarını Hagia Sophia adlı kilise için de kullanmıştır (Cameron, 1965; 162).

Gizli Tarih

Gizli Tarih hem tarz hem de içerik olarak Procopius'un öteki yapıtlarından tamamen farklıdır. Bu nedenle başlarda araştırmacılar bu kitabın Procopius'a ait olup olmadığı konusunda kuşkuya düştülerse de daha sonra Procopius'un kullandığı deyişler, sevdiği sözcükler, deyimler ve tanımlamalar üzerine yapılan araştırmalar sonunda *Gizli Tarih*'in onun tarafından yazıldığı kanıtlandı (Procop. *Arc.* xii). Niccolò Alamanni tarafından ilk basımı yapılan *Gizli Tarih*'e *Anekdotia* ve *Historia Arcana* çift ismi verilerek yayımlandı. Esasen *Suda* (ya da *Souda*) bu eseri eski Yunanca basılmamış anlamına gelen *Ἀνέκδοτα*, (Latince: *Anecdota*) sözcüğüyle tanımlamaktadır (*Suda*, II.2479). Günümüzde kullanılan *Gizli Tarih* sözcüğü içerdiği konulardan dolayı bu esere atfedilen Latince *Historia Arcana* tanımından gelmektedir. Bu esere sonradan verilen iki ad olmasına karşın Procopius'un kendi eserine ne ad verdiğini bilmiyoruz.

Klasik üslupta yazmaya gayret eden Procopius'un bu kitap için de kendisine Theopompus'un *Makedonyalı Philippos* adlı eserini örnek aldığı iddia edilebilir. Theopompus'un eseri ile Procopius'un eseri arasında üslup yönünden benzerlikler olsa da *Makedonyalı Philippos* yayınlanmış, *Gizli Tarih* ise yayınlanmamış bir eserdir (Greatrex, 2016; 215). *Kaiserkritik* de denilen bu yazım tarzının Theopompus'la başladığı düşünülmektedir. Procopius da MÖ 4. yy'da yazan Theopompus gibi imparator eleştirisinde bulunmuştur ancak Procopius'un model olarak Theopompus'u aldığı henüz tam olarak kanıtlanamamıştır. Ancak her iki eser arasındaki tarz, metot ve üslup birçok benzerlikler göstermektedir.

Yanıtlanmayı bekleyen birçok soruya sahip bu eserin, aslında üç bölüm halinde düzenlendiği anlaşılmaktadır. Caesareali, kısa bir girişle kitabın yazılış amacını aktardıktan sonra ilk bölümde Belisarius'un rezil işleri, ardından Iustinianus ve Theodora'nın rezil işleri ile son bölümde iktidarın yasal ve yönetsel yozlaşmışlığı üzerine anlatılarda bulunmaktadır. Aşağıda bu eserin üç bölümü ve içerikleri konusunda kısa bir açıklayıcı bilgi verilmektedir. Her bölüm

kendi içinde kısımlara ayrılmaktadır. Her kısım özel bir kişiye ya da olaya ayrılmıştır (Pfeilschifter, 2022; 121-122).

I. Bölüm (1-10 kısımlar) bir giriş niteliğindedir.

Bu bölümde Belisarius'un eşi Antonina ve Theodora ile bazı saray hadımlarıyla olan ilişkilerinin Belisarius'u nasıl iğdiş ettiği, onun askeri kararlarını nasıl etkilediği ve onu ne kadar çaresiz hale soktuğu üzerinde durulur. Ayrıca İmparator Iustinus'un nasıl tahta çıktığı ile yeğeni Iustinianus'un ilk icraatları aktarılmaktadır. Yine Iustinianus ve Circus hizipleri hakkında bilgiler bu bölümde paylaşılmaktadır. Son olarak, Iustinianus ve Theodora'nın tanışıp evlenmelerine değinilmektedir.

II. Bölüm (10-18 kısımlar) Iustinianus ve Theodora hakkındadır.

19. Kısıma kadarki anlatıyı kapsayan II. Bölüm, Theodora'nın ortaya çıkışını, fiziksel özelliklerini, gençlik yıllarını ve hafifmeşrepliğini anlatmaktadır. Bu bölümde ayrıca Iustinianus ve Theodora'nın şeytani doğaları üzerine bazı inanılmaz öyküler paylaşılmaktadır. Yine bölüm içinde Iustinianus'un yönetimi, barbarlar ve dini azınlıklar hakkında bilgiler verilmektedir. Bu bilgilerden bazıları da Iustinianus'un adalet sistemi üzerinedir.

III. Bölüm (19-30 kısımlar) Yasaların çiğnenmesi, Yozlaşma ve Siyaseti ele almaktadır.

Son bölüm, Iustinianus'un kötü yönetimi, Theodora'nın işleri, Iustinianus'un "insan kılığına girmiş bir şeytan olduğu", İmparatorluğun başına gelen felaketler, Iustinianus ile Theodora'nın toplumun çeşitli sınıflarını nasıl ezdikleri, Iustinianus'un para düşkünlüğü, yozlaşma ve hukukun çiğnenmesi gibi konuları ele almaktadır. Bu bölümün son kısmı Iustinianus'un devlet kaynaklarını nasıl har vurup harman savurduğunu anlatmaya adanmıştır.

Gizli Tarih'te verilen ilginç bilgilerden biri de Procopius'un kilise tarihi hakkında bir eser yazmayı planladığıdır. Bu planını gerçekleştirememesi de *Gizli Tarih*'in birçok bölümünde Samirîler, paganlar ve ariusçular gibi dini azınlıklara Iustinianus tarafından nasıl zulmedildiğini anlatılmaktadır (Procop. *Arc.* 1,14; 11.33; 18.38; 26.18; 27.32). Dolayısıyla dini konulara değinmemekle eleştirilen Procopius, bu kitabında kısmen de olsa bu konulara değinmektedir.

Procopius, bu kitabı *Savaşlar* adlı resmi tarihi anlattığı kitabında açıkça dile getiremediklerini gelecek kuşaklara açıklamak için kaleme aldığını bildirmektedir. Ana karakterleri Iustinianus, Theodora, Belisarius ve eşi Antonina olan *Gizli Tarih*'te kavgalarla, gaddarlıkla, hizip çatışmalarıyla, işkencelerle, baskılarla, hukuksuzlukla ve yozlaşmayla örülü bir toplum resmedilmektedir.

Procopius'un *Gizli Tarih*'inde Iustinianus ile Theodora'yı, yanında çalıştığı komutan Belisarius ile eşini neden bu kadar yerdiği ilk bakışta anlaşılabilen bir konudur. Kitaplarında sürekli olarak yerleşik geleneksel kurumların önemine değinirken eski yasaların düzenlediği klasik Roma hayatının terk edilmesinin sakıncalarına vurgu yapmaktadır. Procopius'a göre; Iustinianus, egemenliği süresince büyük arazi sahiplerinin güçlerini kırmaya çalışmıştır. Burada

Procopius'un kendisinin de böyle bir aileden geldiği unutulmamalıdır. *Latifundia* olarak adlandırılan bu büyük çiftliklerin sahipleri Iustinianus döneminde o kadar güçlenmişti ki sözgelimi Kapadokya'da ve Mısır'da özel askeri birlikleri bile besleyip doyuracak güce erişmişlerdi. Iustinianus ise bunlara karşı merkezi yönetimin gücünü sağlamlaştırmak, devleti yeniden düzene sokmak için çeşitli uygulamalarda bulunmaya çalışmıştı. Gerek gördüğünde de bu insanların devasa arazilerini kamulaştırdı (Vasiliev, 2015; 191). Procopius, elbette ki bu tür baskıcı uygulamaları hiç hoş karşılamadı. *Gizli Tarihi* bu nedenlerle kaleme aldığını öne sürenler olduğu gibi Procopius'un bu eserinde gerçekleri açıkça dile getirdiğini savunanlar da olmuştur.

Gizli Tarih'in abartılı anlatımı bir kenara bırakıldığında içerisinde gerçek olabilecek kimi bilgileri barındırdığı da bilinmektedir. O dönemin diğer metinleri ile kıyaslandığında *Gizli Tarih*'in verdiği bazı bilgilere farklı metinlerde de ulaşabilmekteyiz. Söz gelimi; bu kitapta eleştiriye tutulan Iustinianus'un bazı özel kanunlarının, *Novellae* adlı dönemin hukuk metinlerinde de geçtiğini biliyoruz. Procopius'un Iustinianus'un çıkarmadığı vergi affını yermesi buna örnek olarak gösterilebilir (Procop. Arc. 23.1.8) Zira bu bilginin *Novellae*'da doğrulandığını görmekteyiz (Nov. 147). *Gizli Tarih*'in tamamlamasından yaklaşık dört yıl sonra (554) yayınlanan bir kanunla vergi affı getirildiğini görmekteyiz. Dolayısıyla, Procopius'un verdiği çoğu teknik detayların doğru olduğunu var sayabilir zira yazdığı eseri kendi çağdaşlarının da okuduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Bu da *Gizli Tarih*'in tamamen gerçeklerden uzak bir kitap olmadığını göstermektedir.

Procopius'u Nasıl Okumalıyız?

Procopius hakkında yazılan birçok makale ve kitap bulunmasına karşın genel anlamda günümüz tarihçilerinin onu nasıl okuduğunu anlamak için iki çalışmadan bahsetmek oldukça faydalı olacaktır. Bunlardan ilki, Averil Cameron'un 1985'te yayınladığı *Procopius and the Sixth Century* adlı eserdir. Diğeri de Anthony Kaldellis'in 2004'te literatüre kattığı *Procopius of Caesarea: Tyranny, History, and Philosophy at the End of Antiquity* adlı eserdir. Başını Cameron'un çektiği geleneksel yaklaşıma göre; eserlerini klasik tarihçilerin üslubunda yazmış ve Tyche gibi pagan dönemine ait tanrıçalara referansta bulunmuş olsa da Procopius Hristiyan bir tarihçiydi. Kaldellis'in temsil ettiği revizyonist görüşe göreyse; Procopius, kripto-Hristiyan ve neo-Platoncu felsefi görüşün tesiri altında muhalif bir kişidir (Greatrex, 2014; 76). Aynı zamanda ilk görüş, Procopius'u emperyalist, ikinci görüş ise anti-emperyalist olarak tasvir etmektedir². Kaldellis'in temsil ettiği görüş, Procopius'u savaş karşıtı olarak yorumlarken klasik görüş onu Iustinianus'un savaşlarını olumlayan birisi olarak yorumlamaktadır. Kaldellis, Procopius'u *Gizli Tarih*'te nefretini kusan ve *Savaşlar*'daki gerçek görüşlerinin anlaşılması için imalı ip uçları veren biri olarak tasvir eder ayrıca İmparator

² Burada kullanılan emperyalist ve antiemperyalist kavramları, imparatorun iç ve dış politikalarının yanında ya da karşısında olan kişiler için kullanılmıştır.

Iustinianus'un iktidarını da oryantal despotizmin emperyal bir formu olarak tanımlamaktadır. Kısaca bunu bir tiranlık düzeni olarak yorumlamaktadır. Bu düzenin eleştirisini de Pers imparatorluğundaki oryantal despotizmi anlatırken verdiği gizli mesajlardan çıkartmaktadır. Tüm bu görüşlerini ileri sürerken Procopius'un bugüne kadar yanlış olarak algılanmasının suçunu da Cameron'ın bir üyesi olduğu Anglofon tarih yazımına yüklemektedir.

Cameron, Kaldellis'in kitabına yazdığı eleştiri yazısında bazı tenkitlere cevap vermiştir. Onu, Procopius'un üç eserinin karşılıklı tarihlerini incelememle eleştirmektedir. Hatta daha ileri gidip onun Procopius analizinin, dönemin tarihi bağlamına ışık tutabilecek yeterlilikte bir kılavuz olmadığını ileri sürmektedir. Bunu yaparken de Kaldellis'in Üç Bölüm hadisesini yorumlayış biçimini eleştirir. Procopius'un bir yazar olarak çok aldatıcı olduğunu ve Kaldellis'in bunu göremediğini ima etmektedir. Bu kitabı kanıtlara dayanmayan ve hayal kırıklığı bir kitap olarak nitelemektedir (Cameron, 2004; 1621).

Cameron ve Kaldellis'in Procopius okumaları oldukça farklı görünse de temelde Procopius'un yaşadığı çağ, ait olduğu toplumsal sınıf, hangi dini ya da felsefi görüşün tesiri altında olduğu gibi eski tarz akademik tartışmalara odaklanmaktadır. Belki de Procopius, eserlerini bambaşka bir saik ile yazmıştı. Bu saiklerden birisi farklı yazın türlerinde eser verme gayreti olarak gösterilebilir. Söz gelimi; *Gizli Tarih* diğer eserleri ile kıyaslandığında pek de tutarlı değildir ve kitapta anlatılanlar ilginç olsa da bu kitap kabul edilmesi güç bilgilerle de doludur.

Elbette ki eserlerini farklı yazın türlerinde yazmaya çalışmış olabileceği gibi farklı okuyucu kitleleri ve toplumun farklı sınıfları için de yazmış olabileceği ihtimal dahilindedir. Belki de başlarda Iustinianus'u ve siyasetini tasvip etmiş, ancak Iustinianus'un uzun ve giderek baskıcı bir hâl alan yönetim anlayışından dolayı bu fikrini değiştirmiş de olabilir. Bu elbette ki yazarın eserlerinin kronolojik olarak tahlili sonucu ulaşılabilecek bir savdır. Tüm bu hipotezler değerlendirilirken kendisinin temsil ettiği klasik gelenek ile yaşadığı altıncı yüzyıl çok iyi irdelenerek eserlerine yaklaşılmalıdır. Procopius'un üç eserinin arasındaki ilişkiler ve çelişkiler ele alındığında, Procopius'un kolaylıkla yanlış anlaşılacağı akılda tutulmalıdır.

Ancak Procopius'un nasıl okunması ve anlaşılması konusunda verilen türlü savlar içerisinde onun eserlerinin farklı türlerde yazma gayretinden ortaya çıktığı akla en yakın olanı görülmektedir. Eğer Procopius farklı yazı türleri denemek amacıyla böyle yazmaya çalışmışsa *Savaşlar* bir tarih yazımı, *Yapılar* bir methiye çalışması, *Gizli Tarih* ise yergi türünde bir çalışma olarak değerlendirilmelidir.

Procopius değerlendirilirken ait olduğu toplumsal sınıf ve imparatorluk yönetimdeki mevkii, hangi yazın geleneğinin temsilcisi olduğu, imitatio'su, kullandığı topos'lar, çağdaşı tarihçilerin eserleri ve yaşadığı altıncı yüzyıl bağlamında imparatorluğun geçirdiği sosyokültürel değişimler unutulmamalıdır. Bu pencereden bakıldığında Procopius geç antikçağ tarih yazımı için eşsiz bir hazinedir. Bize bıraktığı eserleri olmasaydı bugün Iustinianus'un iktidarını ve 6. yy.'ı konu alan tarih yazımının çok daha fakir olacağı aşikardır.

Sonuç ya da Procopius'un Anlatılarını Anlamak

Procopius'un eserleri olmaksızın Iustinianus devrinin tarihini yazmak oldukça zordur. Ancak ona tarihçi kimliğini kazandıran *Savaşlar* adlı eseri, yazdığı *Yapılar ve Gizli Tarih* adlı eserlerinden oldukça farklıdır. Bu durum günümüzde kafa karışıklığına neden olmaktadır. Üç eserinde de dönemin imparatoru Iustinianus'u üç farklı şekilde resmetmektedir. Bu da onun hem anlaşılmasını güçleştirmekte hem de onunla aynı dönemde eser veren diğer tarihçilerden farklılaşmasına neden olmaktadır. Procopius'un, bu özelliğinden dolayı birçok sav öne sürülmüştür. Her eseri farklı açılardan incelenmiş ve özellikle *Gizli Tarih* adlı eserinde gerçekleri anlattığı iddia edilmiştir. Oysa Procopius'un üç eseri, üç farklı yazı türüne işaret etmektedir. Kendisi klasik ekolde eser üreten bir tarihçidir. Kendisinden önce uzun bir geçmişe sahip olan bu ekol, farklı yazım türlerini üretmiştir. Bunlar arasında, klasik tarih eserleri, methiyeler ve yergiler bulunmaktadır. Günümüzde Procopius'un bu türlerin her birinde eser vermiş olması gözden kaçmaktadır. Procopius, kafa karıştırmak ya da bir eserinde ifade ettiğini diğer eserinde ifade etmekten çekindiği için değil, üç farklı yazı türünde eser verdiği için anlaşılabilir değildir. Procopius ile ilgili literatür oldukça geniş olmasına karşın onun bu özelliği üzerinde maalesef durulmamıştır.

Kaynaklar

Antik Kaynaklar

- Agathias. (1975). *The Histories*. Joseph Frendo. (Çev.). Berlin: De Gruyter.
- Ioannes Malalas (1986). *The Chronicle of John Malalas*. Elizabeth Jeffreys ve Roger Scott (Çev.). Melbourne: The Australian Association For Byzantine Studies.
- Novellae. (2019). Peter Sarris (Der.), *The Novels of Justinian: A Complete Annotated English Translation I-II*. David Miller (Çev.). Cambridge: Cambridge University Press.
- John Nikiu. (2007). *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu: Translated from Zotenberg's Ethiopic Text*. John Charles (Çev.). New Jersey: Evolution Publication.
- Photius (1974). *Bibliothèque*. René Henry (Çev.). Paris: Les Belles Lettres.
- Procopius (1989). *History of Wars 1-8*. H. B. Dewing (Çev.). Cambridge: Harvard University Press.
- Procopius (1989). *On Buildings*. H. B. Dewing (Çev.). Cambridge: Harvard University Press.

- Procopius (2007). *The Secret History*. G. A. Williamson ve Peter Sarris (Çev.). London: Penguin Classics.
- Procopius (2014). *The Wars of Justinian*. H. B. Dewing (Çev.). Indianapolis: Hackett Publishing.
- Prokopios (2015). *Bizans'ın Gizli Tarihi*. Orhan Duru (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Suda (2001). *Suidae Lexicon*. Adler, A. (Der.). München und Leipzig: K. G. Saur Verlag GmbH.

Modern Çalışmalar

- Brown, Peter (2016). *Geç Antikçağ Dünyası*. Turhan Kaçar (Çev.). İstanbul: Alfa.
- Bury, J. B. (2016). *History of the Later Roman Empire: From the Death of Theodosius I to the Death of Justinian (Volume 2)*. New York: Dover Publications.
- Cameron, A. (1965). Procopius and the Church of Hagia Sophia. *The Harvard Theological Review* 58/1, 161-163.
- Cameron, A. (1969/1970). Agathias on the Sassanians. *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 23/24, 67-18.
- Cameron, A. (1996). *Procopius and the Sixth Century*. London: Routledge.
- Cameron, A. (2004). Reviews of Books. [Kitap eleştirisi, Anthony Kaldellis, *Procopius of Caesarea: Tyranny, History and Philosophy at the End of Antiquity*]. *The American Historical Review*, 109/5, 1621.
- Cataudella, M. R. (2003). Historiography in the East: Procopius, Witness and Historian. Gabriele Marasco (Der.), *Greek and Roman Historiography in Late Antiquity: Fourth to Sixth Century A.D.*, içinde (ss. 391-447). Leiden: Brill.
- Croke, B. (2019). Procopius, From Manuscripts to Books: 1400-1850. *Histos* 9, I.1-173.
- Downey, G. (1947). The Composition of Procopius: De Aedificiis. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 78, 171-183.
- Downey, G. (1952). Justinian as a Builder. *The Art Bulletin* 32/4, 262-266.
- Evans, J. A. S. (1968). Procopius of Caesarea and the Emperor Justinian. *The Canadian Historical Association* 3/1, 126-139.
- Evans, J. A. S. (2005). *The Emperor Justinian and The Byzantine Empire*. London: Greenwood.
- Greatrex, G. (2013). The Date of Procopius' Buildings in the Light of Recent Scholarship. *Estudios Bizantinos* 1, 13-29.

- Greatrex, G. (2014). Perceptions of Procopius in Recent Scholarship. *Histos* 8, 76-121.
- Greatrex, G. (2016). Procopius the Outsider. Dion C. Smythe (Der.), *Strangers to Themselves: The Byzantine Outsider*, içinde (ss. 215-228). New York: Routledge.
- Greatrex, G. (2022). Procopius: Life and Works. Wolfram Brandes (Der.), *A Companion to Procopius of Caesarea*, içinde (ss. 61-69). Leiden: Brill.
- Gilmer, James M. (2013). Procopius of Caesarea: A Case Study in Imperial Criticism. *Byzantina Symmeikta*, 23, 45-57.
- Jones, A. H. M (1964). *The Later Roman Empire 284-602: A Social Economic and Administrative Survey Volume I*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Kaldellis, A. (2004). *Procopius of Caesarea*. Philadelphia: Pennsylvania University Press.
- Kaldellis, A. (2012). Byzantine Historical Writing, 500–920, *The Oxford History of Historical Writing: Volume 2: 400-1400*, Sarah Foot ve Chase F. Robinson ed., Oxford: Oxford University Press, 202-217.
- K. Maria, Kalli, The Manuscript Tradition of Procopius' Gothic Wars: A Reconstruction of Family in the Light of a Hitherto Unknown Manuscript (Athos, Lavra H-73). (Leipzig: K. G. Saur München, 2004), 5.
- Martindale, J. R. (1992). *The Prosopography of the Later Roman Empire, Volume III A: A. D. 527-641*. Cambridge: Cambridge University Press, 23-25.
- Mitchell, S. (2016). *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*. Çev., Turhan Kaçar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Pfeilschifter, R. (2022). The Secret History. Wolfram Brandes (Der.), *A Companion to Procopius of Caesarea*, içinde (ss. 121-136). Leiden: Brill.
- Rance, P. (2022). Wars. Wolfram Brandes (Der.), *A Companion to Procopius of Caesarea*, içinde (ss. 70-120). Leiden: Brill.
- Rapp, C. (2005) Literary Culture under Justinian. Michael Maas (Der.), *The Cambridge Companion to The Age of Justinian*, içinde (ss. 376-397). New York: Cambridge University Press.
- Reinsch, D. R. (2010). The History of Editing Byzantine Historiographical Texts. Paul Stephenson (Der.), *The Byzantine World* içinde (ss. 435-444). Oxon: Routledge.
- Rohrbacher, D. (2002). *The Historians of Late Antiquity*. London: Routledge.
- Treadgold, W. (2007). *The Early Byzantine Historians*. London: Palgrave Macmillan.
- Vasiliev, A. (2015). *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. Tebavil Alkaç (Çev.). İstanbul: Alfa.

- Woods, David (2012). Late Antique Historiography: A Brief History of Time. Philip Rousseau (Der.), *A Companion to Late Antiquity* içinde (ss. 357-371). West Sussex: Blackwell.
- Whitby, M. (2022). Procopius' Buildings and Panegyric Effect. Wolfram Brandes (Der.), *A Companion to Procopius of Caesarea*, içinde (ss. 137-154). Leiden: Brill.